

IV. Communisme en uiterst links / Communisme et extrême gauche

JOSÉ GOTOVITCH & MIKHAÏL NARINSKI (RED.)

«Le Komintern : l'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'Internationale Communiste en France, à Moscou, en Belgique, au Luxembourg, en Suisse (1919-1943)»

Parijs, Les Editions de l'Atelier, 2001, 604 p.

Dit boek situeert zich in een reeks 'Biografische woordenboeken van de internationale arbeidersbeweging' die 30 jaar geleden werd opgestart door de Franse historici Georges Haupt en Jean Maitron. Vanaf 1978, na het overlijden van Haupt, nam Maitron alleen de fakkel over en werd de reeks onder de specialisten van de geschiedenis van de arbeidersbeweging gemeenzaam als 'de Maitron' aangeduid. Inmiddels zijn reeds, in chronologische volgorde, biografische woordenboeken verschenen m.b.t. de arbeidersbeweging in Oostenrijk, Japan, Groot-Brittannië, China, Duitsland en Marokko.

Met het openstellen van vele nieuwe archieven in Moskou en de vooruitgang die de historiografie van het communisme daardoor kon boeken, werd, onder leiding van José Gotovitch en Mikhaïl Narinski (respectievelijk directeur van het SOMA in Brussel en hoogleraar aan de Universiteit van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Moskou), het project opgezet een biografisch woordenboek samen te stellen van de 'Kominterniens' uit de Franssprekende (of althans hoofdzakelijk Franssprekende, want in Zwitserland, Luxemburg en België vormt het Frans een minderheidstaal) landen in Europa.

Het boek opent met een uitgebreide *status quaestionis* (80 blz!) van de geschiedenis

van de Derde Internationale van Serge Wolikow. Zowel de evolutie van de organisatie, van de ideologische standpunten als van de personen die het geheel tussen 1919 en 1943 vorm gaven komen aan bod. Centraal in dit analytisch overzicht staat vanzelfsprekend de rol van de Sovjet-Unie. Wolikow komt tot het besluit dat het in de eerste plaats de organisatie was die de militanten vorm gaf, maar de figuur van Stalin (die m.i. nog te weinig in deze context uit de verf komt – wegens een gebrek aan bronnenmateriaal ?) vormt daarop dan toch een uitzondering.

Dit boek beschrijft een generatie van communisten die, wanneer ze 1917 en de revolutie van de bolsjewieken niet actief hebben meebeleefd, er toch uitermate sterk is door beïnvloed geworden. Het blijkt uit de biografieën dat de generatie van het antifascisme, van het 'liberale' (in de zin van verdediging van de parlementaire democratie) Volksfront, in het midden van de jaren dertig, onder de 'gestaalde' kaders van de Komintern van weinig of geen tel is. Op dat ogenblik is de Internationale, zo blijkt ook uit de tekst van Wolikow, inderdaad reeds helemaal gekneed geworden door Stalin tot een strategisch instrument en aanhangsel van de Sovjetrussische binnen- en buitenlandse politiek.

De uitgebreide biografie die José Gotovitch van Henri De Boeck – samen met Marc Willems één van de zeldzame 'echte Kominterniens' – heeft neergeschreven is één van de mooie pareltjes in dit biografisch woordenboek. Klein, bijziend en zwak van gestel, kan hij doorgaan als het prototype van de onvermoeibare communistische propagandist. Het leidt hem naar de top van de Communistische Partij

in België, en later naar de leidinggevende organen van de Internationale. Hij die in Brussel de strijd leidde tegen de sterke Trotskistische groep, wordt later in Moskou beschuldigd van Trotskistische sympathieën. Gedegradeerd, vraagt hij naar Spanje te worden gestuurd waar inmiddels de Internationale Brigaden worden ontplooid. Maar hij komt van de regen in de drop terecht. Zijn vrienden in België vrezen voor zijn leven en Paul-Henri Spaak, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, komt tussen. Via het Belgische consulaat in Barcelona kan De Boeck terugkeren naar Brussel. Inmiddels heeft de partij hem, op advies van de partijverantwoordelijke in Spanje, geroyeerd. In 1940 sterft hij, ziek en gebroken, maar zonder zijn partij openlijk te zijn afgevalen.

Het verhaal van De Boeck is gekoppeld aan dat van Marc Willems. Samen werden ze door de Internationale verantwoordelijk gesteld voor het samenwerkingsakkoord dat de Communistische Jeugd in 1934 afsloot met de socialistische en Trotskistische jeugd. Hij wordt samen met De Boeck naar Moskou geroepen in 1935, voor wat later een enkele reis blijkt te zijn geweest. Tussen 1937 en 1947 verblijft hij in diverse werkkampen. Na zijn officiële 'rehabilitatie' in 1955, slaagt hij er maar niet in een visum voor België te krijgen. Wanneer dat uiteindelijk, in 1968, wel lukt overlijdt hij enkele weken voor zijn geplande terugkeer.

Deze en andere biografieën van Belgische 'Kominterniers' maken dit woordenboek tot een bijzonder rijk werkinstrument. Enkele voorbeelden uit een lange rij. De biografie van Andor Bereï, afgevaardigde van de Internationale in Brussel tussen

1936 en... 1946, toen diezelfde Komintern reeds 3 jaar op bevel van Stalin was ontbonden. Hij is gedurende die 10 jaren de eigenlijke leider van de partij die haar doorheen de moeilijke oorlogsjaren heen loodst. De biografie van Jef Van Extergem ook, de legendarische linkse Vlaamse voorman, die in feite precies wegens deze nationalistische 'afwijkingen' door Moskou wordt gewantrouwd.

Zonder af te doen aan de bijzonder grote documentaire waarde van deze biografische notities, zijn er toch enkele vragen te stellen m.b.t. de criteria die de samenstellers van dit boek hebben gehanteerd. In eerste instantie is er de keuze gemaakt de Franstalige landen uit de rest van de Kominternkaders te lichten en apart te behandelen samen met de 'internationale' kaders die in het apparaat een rol speelden en die vaak Russen zijn. Daardoor worden de niet-Franssprekende Belgen, Zwitsers en Luxemburgers in een geheel opgenomen waar zij niet steeds thuishoren, daarenboven vallen sommige van die 'Franstalige' landen niet onder de leiding van het 'Latijns' secretariaat in Moskou, wat de 'internationale' behandeling in dit Franstalig woordenboek toch bemoeilijkt. Hier is het uitkijken naar de vervolgreeksen (Duitsland vooral voor wat West-Europa betreft, maar ook de landen uit Azië).

Verder is er nog een ander, eigenlijk methodologisch probleem verbonden aan de keuzes die werden gemaakt. De prosopografische benadering van de geschiedenis van de arbeidersbeweging vormt het wezenskenmerk van de hele Maitrononderneming. Deze 'collectief-biografische' aanpak heeft dit kenmerk dat de

persoon naast en ook achter de militant uit de verf komt, dat hij de onderzoeker een inkijk kan bezorgen in niet zelden verborgen motivaties. Toegepast op deze partiële (ik kom nog op dit woord terug) collectieve biografie van militanten – of moet ik het woord leden gebruiken – van het apparaat van de Communistische Internationale, zou dit type onderzoek ons een beter begrip moeten kunnen bijbrengen van wat zo vele mensen in die eerste helft van de 20ste eeuw heeft bewogen om te kiezen voor het totalitaire communisme. In dit perspectief komt het mij vreemd voor dat in de inleiding wordt gesteld dat in de biografieën wordt gefocust op die elementen die de persoon verbinden met de organisatie van de Internationale. Mijn interesse zou veeleer zijn uitgegaan naar persoonlijke gegevens die (eventueel) een verklaring kunnen bieden voor de keuze die vele, zonet de meeste, van de in dit biografisch woordenboek opgenomen personalia hebben gemaakt voor een carrière als beroepsrevolutionair.

De beschreven personen zijn zo goed als steeds idealisten die zich meestal op zeer jonge leeftijd in de arbeidersbeweging – vaak een combinatie van politieke en syndicale strijd – hebben geëngageerd. Eens lid van de communistische partij komt er bij een aantal onder hen op een bepaald ogenblik een eerste scharniermoment, wanneer het belang van de organisatie, van de partij, alleenzalmakend wordt. Daarna volgt, voor en nog kleiner aantal, een tweede scharniermoment, wanneer zij een ‘agens’ worden van de Internationale organisatie in Moskou. Dit is wellicht een wat te schematische voorstelling en in vele gevallen worden die scharniermomenten

door de betrokkenen niet als dusdanig ervaren (maar door velen achteraf wel als dusdanig erkend). Maar deze tweede fase betekent in ieder geval wel dat zij niet enkel ‘beschikbaar’ zijn om de internationale belangen van de ‘arbeidersklasse’ vooruit te helpen, maar vooral dat zij de internationale organisatie van Moskou gaan dienen. Precies in die context staan er vanaf het begin van de dertiger jaren koppelingstekens tussen de politieke en syndicale activiteit van de internationale, de sovjetdiplomatie, de internationale sovjetespionagenetwerken en de interne belangen van de heersende groep in de KPSU rond Stalin.

Uit mijn eigen onderzoek over de joodse communistische militanten en over de Spaanse burgeroorlog blijkt eigenlijk een fundamenteel gegeven dat wel in de tekst van Wolikow, maar m.i. al te sporadisch in de biografieën zelf aan bod komt. Hoe vloeibaar (niet in hoofde van de strikte organisatorische scheiding maar in hoofde van de personen) en schijnbaar onontkoombaar de overgang wel is geweest van de ‘arbeidersmilitant’ naar de ‘agent’ van Moskou, van de heroïsche en altruïstische ‘strijder’ naar de politieke ‘misdadiger’. Ten dele uit geschreven bronnen, maar veel meer nog uit de vele interviews met de joodse communisten uit die periode blijkt hoezeer dat totalitaire systeem hun persoonlijke leven in een ijzeren wurggreep heeft gekregen en gedurende lange tijd gehouden. Hoe, kwetsbaar als zij waren als vaak illegale migranten in een vreemd land, zij werden meegesleept in een raderwerk waaraan zij niet konden/wilden ontsnappen. Vooral diegenen die in het clandestiene vreemdelingenapparaat (de z.g. MOI, *Main-d’Œuvre immigrée*) actief

waren, werden daarvan het 'slachtoffer'. Ik gebruik hier aanhalingstekens omdat de meeste betrokkenen dat toen anders zagen.

Het verhaal van de straatarme kleermaker 'Szaje' uit Antwerpen is in dit opzicht illustratief. Reeds lid van de Poolse communistische partij in de jaren '20, emigreert hij illegaal naar België in 1930. Zijn vrouw komt hem vervoegen en met hun dochter wonen ze en tijd lang in Schaarbeek en daarna in Antwerpen. In 1933 wordt hij, als leidinggevend lid van de MOI, tijdens een razzia door de politie opgepakt en uitgewezen. Hij verhuist eerst naar Parijs, en later, op aansturen van de partij, naar Barcelona waar hij actief wordt in de Spaanse communistische partij. Hij gaat er opnieuw de vreemdelingenorganisatie leiden. In 1935 wordt zijn zoon 'Asturica' er geboren. Ooggetuigen uit Antwerpen herkennen hem op de barricades tijdens de opstand van de linkse milities tegen de staatsgreep van generaal Franco en de zijnen in 1936. Voor velen in de Antwerpse proletarische joodse buurt is Szaje de kleermaker (hij was zo ongeveer net iets groter dan zijn geweer!) een held. Hij wordt opgenomen in de leiding van de 'Servicio Extranjero' van de socialistisch-communistische fusiepartij in Catalonië. Hij ondervraagt er 'verdachte' buitenlanders in het hotel Colon in juli-augustus 1936; het is daar dat ook de eerste terechtingsstellingen beginnen. Met militanten uit die dienst structureert de afgevaardigde van de sovjetinlichtingendienst NKVD een politieke politie onder leiding van de Duitse politieke migrant Alfred Herz. Szaje wordt zijn luitenant. Er wordt gezocht naar agenten van de Duitse en Italiaanse geheime diensten, maar al snel vormen de linkse concurrenten, de Troskistische POUM

voorop, de voornaamste doelwitten. In juli 1937 wordt de dienst van Herz ontbonden omdat hij al te zeer in opspraak is gekomen door ontvoeringen, martelingen en standrechtelijke executies. Een maand later krijgt de *Servicio de Investigacion Militar* (SIM) gestalte, formeel ondergeschikt aan de legerleiding, maar in de praktijk geleid door de communisten en hun Sovjet-'raadgevers'. Herz wordt aan de kant geschoven, maar Szaje zet zijn steile carrière-opmars verder: hij wordt toegevoegd aan de buitendiensten van de SIM, eerst als kapitein, later als majoor. Na het einde van de burgeroorlog ontsnapt hij naar Frankrijk en slaagt erin in augustus 1939 naar Moskou uit te wijken. Hij werkt er eerst op het secretariaat van de Internationale Rode Hulp, en later, na de oorlog op de Poolse ambassade.

Andere voorbeelden liggen zo voor het grijpen. Waarom 'verdwijnen' de joodse MOI-leiders in België in 1939 en 1940, de één na de ander, naar de VSA? Waarom moeten gedeporteerde joodse oud-leden van de Internationale Brigaden in Noord-Afrika, eens ze zijn bevrijd in 1942, geen dienst nemen in het Rode Leger maar worden ze aangemaand om zich als vrijwilliger te melden voor het Britse leger en krijgen zij vervolgens spionageopdrachten mee? Hoe snel komt m.a.w. de arbeidersmilitant dus niet terecht in een heel andere wereld, eens hij de overstap heeft gemaakt naar de 'internationale' organisatie van het Stalinistisch communisme, ook al leek die ogenschijnlijk het natuurlijk verlengstuk te zijn van de activiteit die hij in zijn natuurlijke biotoop had ontplooid? Deze materie is onderhuids, en vaak tussen de regels, aanwezig in vele biogra-

fiën. Liever had ik het wat explicieter gezien.

Wellicht zal dit materiaal pas echt ten volle zijn nut bewijzen wanneer onderzoekers uit dit biografisch woordenboek echte collectieve biografieën zullen puren, wanneer uit dit weerbarstig 'geïndividualiseerd' materiaal prototypes van sociale, culturele, politieke en generatiegebonden grondlijnen zullen worden gedistilleerd.

Tot slot nog deze randbemerkingen die zich voornamelijk tot de uitgever richten. Wat heeft hem bezield om de belangrijke inleidende tekst van Serge Wolikow in een dergelijke kleine corpgrootte af te drukken ? Wanneer de onderneming toch te duur bleek uit te vallen, had men er beter aan gedaan te kiezen voor een korte tekst van Wolikow, zodat zijn langere tekst, mits enkele aanpassingen, tot een heus (leesbaar) boek kon worden omgesmeed. Ook valt het op hoe dit boek geconcipieerd werd voor een publiek van ingewijden en niet voor een breed publiek. De voorkennis vereist om de rijkdom van dit boek te smaken is groot, maar zelfs voor specialisten zou de uitgever de lijst van afkortingen toch op een meer voor de hand liggende plaats hebben kunnen inlassen.

Rudi Van Doorslaer